mülkiye dergisi
Araştırma Makalesi

İki İlişkisel İktidar Yaklaşımı: Poulantzas'ın Foucault Eleştirisi[1]

Erol Subaşı, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
ORCID: 0000-0001-5710-9988, e-posta: erol.subasi@erdogan.edu.tr.

Özet

İktidar siyaset biliminin ve siyaset sosyolojisinin temel kavramlarından biridir. Öyle ki siyaset biliminin kendisi bir iktidar bilimi olarak bile görülebilir. İktidar, Platondan Karl Marx'a ya da Max Weber'e ve günümüze değin bir çok düşünürün temel ilgi alanlarından birini oluşturmuştur. Bununla birlikte, iktidar geleneksel olarak sahip olunabilecek, biriktirilebilecek, azalabilecek, paylaşılabilecek ve yitirilebilecek bir töz olarak görülmüştür. Oysa neomarksist ve post-yapısalcı yaklaşımlar giderek daha yoğun bir şekilde iktidarı bir töz olarak değil konumlar arası stratejik bir ilişki tarzı olarak kavrama eğilimindedirler. İşte bu çalışma Fransız filozof ve düşünce sistemleri tarihçisi Michel Foucault'nun ilişkisel iktidar kavrayışını, Yunan asıllı Fransız siyaset sosyoloğu Nicos Poulantzas'ın eleştirileri bağlamında ele almaktadır. Foucault'nun ilişkisel-post-yapısalcı bir konumlanmadan Marksist iktidar kavrayışına getirdiği eleştirileri Poulantzas ilişkisel-Marksist bir hatta cevaplayarak Foucaultcu iktidar yaklaşımına kendi eleştirilerini yöneltmiştir. Poulantzas'ın Foucault eleştirisi dört ana başlıkta toplanabilir: Devlet ve iktidar arasındaki ilişki; iktidarın kökleri; iktidar, hukuk ve fiziki zor; iktidar ve direniş stratejileri. Birincisi, Foucault'nun iddiasının aksine Marksizm için iktidar devletten doğup onda sonlanmaz; iktidar toplumsal mücadeleler içinden kaynar ve devletten taşar. İkincisi, Foucaultcu iktidar anlayışı kendi kendine referans veren ve her tür ilişkiye içkin soyut bir diyagram olarak kurgulanır; oysa Marksizm için iktidar her zaman üretim ilişkileri, emeğin toplumsal işbölümü ve toplumsal mücadeleler içinde kökleşir. Üçüncüsü, Foucault modern dönemde iktidarın fiziki şiddet yoluyla değil disiplinci mekanizmaların neden olduğu içselleştirmeler yoluyla icra edildiğini ileri sürer. Poulantzas'a göre ise böylesi bir yaklaşım hem devletin ve hukukun fiziki şiddet uygulamalarını görmezden gelir hem de rıza sorunsalını buharlaştırır. Son olarak Foucault'nun köksüz, soyut ve her tür sosyo-ontolojik ilişkiye içkin bir şekilde kurgulandığı için mutlaklaştırılmış iktidar kavrayışı direniş için hiçbir alan bırakmaz. Bu nedenle Foucault'nun iktidarın olduğu her yerde direnişin de olduğu şeklindeki veciz ifadesi temelsizdir. Poulantzas ise daha en başta toplumsal mücadeleleri iktidarın maddi temelleri olarak kurduğu için direnişler için belirli bir alan bırakmaktadır. Poulantzas'ın Foucault eleştirilerini tartışmak ilişkisel-post-yapısalcı bir iktidar kavrayışı ile ilişkisel-

Makale Gönderim Tarihi: 30.12.2019, Makale Kabul Tarihi: 27.07.2020.

Marksist iktidar anlayışı arasındaki geçişlilikleri ve geçişsizlikleri göstermesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: İktidar**,** İlişkisel İktidar Kuramı**,** Michel Foucault**,** Nicos Poulantzas, Siyaset Sosyolojisi.

Two Approaches of Relational Power: Poulantzas's Critique of Foucault

Abstract

Power is one of the fundamental concepts of political science and political sociology. Even political science itself can be seen as a science of power. Power has been one of the main interests of many thinkers from Plato to Karl Marx or Max Weber and to the present day. However, power has traditionally been regarded as a substance that can be owned, accumulated, shared and lost. Nevertheless, some neo-marxist and post-structuralist approaches have increasingly tended to grasp power as a mode of strategic relationship between positions rather than a mere substance. This study examines the French philosopher and historian of systems of thought Michel Foucault's relational conception of power through its criticism by Greek-born French political sociologist Nicos Poulantzas who responded to Foucault's criticism of the Marxist conception of power in a relational-Marxist line and directed his own criticism at Foucauldian approach to power. Poulantzas'critique of Foucault can be grouped under four main headings: the relationship between state and power; the roots of power; power, law and physical coercion; power and strategies of resistance. First, contrary to Foucault's claim, for Marxism, power does not arise from the state and end in it; power springs from the social struggles and overflows from the state. Second, the Foucauldian conception of power is constructed as an abstract diagram, which is self-referential and immanent in any social relationship; whereas for Marxism power is always rooted in the relations of production, social division of labour and social struggles. Third, Foucault argues that in modern times, power is not exercised through physical violence, but through internalizations caused by disciplinary mechanisms. According to Poulantzas, such an approach both ignores the physical violence of the state and law and evaporates the problem of consent. Finally, Foucault's conception of power which is rootless, abstract and immanent in all socio-ontological relations, leaves no room for resistance. Therefore, Focault's celebrated statement that where there is power there is resistance is groundless. Poulantzas, on the other hand, leaves a certain space for the resistance, especially since it establishes social struggles as the material foundations of power. Discussing Poulantzas' critiques of Foucault is important in the sense that it reveals affinities and aversions between a relational-post-structuralist conception of power and a relational-Marxist one.

Keywords: Power, Theory of Relational Power, Michel Foucault, Nicos Poulantzas, Political Sociology.

Giriş

Siyaset biliminin ve siyaset sosyolojisinin en merkezi kavramlarından biri hiç kuşkusuz ki iktidardır. Öyle ki Andrew Heywood (2013: 9)'a göre siyaseti ve siyaset bilimini tanımlama biçimlerinden biri siyaseti iktidar ve siyaset bilimini bir "iktidar bilimi" olarak görmektir. Bertrand Russel (1938: 10)'ın da veciz ifadesi bilinir: "Enerjinin fizikte temel kavram olduğu anlamda iktidar da sosyal bilimlerde temel kavramdır." Tom Bottomore (2017: 7) da siyaset sosyolojisinin konusunu toplumsal bağlamı içinde iktidar olarak belirler. Anthony Giddens (1985: 7)'a göre de iktidar fail ve yapı ile birlikte sosyal bilimlerin merkezi kavramlarından biridir. Geleneksel olarak iktidar kavramı Platon, Aristo, Niccolo Machievelli, Thomas Hobbes, Karl Marx ve Max Weber'e kadar pek çok düşünürün ilgi alanında bulunmaktadır. 1950'lerle birlikte ise Amerikan siyaset bilimi ve sosyolojisi iktidar kavramını amprisist-pozitivist düzeyde ve 'Davranışçı Devrim' çizgisinde ele aldı.[2] Burada Amerikan sosyolojisindeki eğilimlerin ayrıntılı bir eleştirisini yapacak yer yok ancak Nicos Poulantzas (1978b: 104-106)'ı izleyerek bu çalışmaların iradeci, işlevselci-entegrasyonist ve bireyci eğilimler barındırdığı söylenebilir. Bu çalışma ise farklı bir iktidar anlayışını, Fransız filozof ve düşünce sistemleri tarihçisi Michel Foucault'nun ve Yunan asıllı Fransız Marksist siyaset sosyoloğu Poulantzas'ın ilişkisel iktidar kavrayışlarını Poulantzas'ın Foucault eleştirisi bağlamında ele almaktadır.

Fransız filozof Foucault (1975, 1976) Weber ve Marx'ı da içine alacak şekilde geleneksel iktidar kavrayışlarının iktidarı elde edilebilir, elde tutulabilir, biriktirilebilir, azaltılabilir ya da tamamen kaybedilebilir bir töz[3] olarak tasarladığı eleştirisini getirmişti. Buna göre Marksist yaklaşımlar iktidarı hakim sınıfların elinde bir araç-olarak-devlet aygıtı ile ilişkilendirerek devleti iktidarın doğduğu, temerküz ettiği ve nihayetlendiği kapalı alanı olarak görmüşlerdi. Weberciler de iktidarı kurum-olarak-devlet elinde tekelleşen ve toplulaşan bir şey olarak tahayyül etme eğilimindeydiler.[4] Oysa Foucault, iktidarın devlet gibi tek bir merkezden doğmayan ve orada yoğunlaşmayan; aksine çok farklı gözelerden fışkıran ve toplumun sinir uçlarına kadar kateden bir ilişki biçimi olduğunda ısrarlıydı. Dolayısıyla ilişkisel iktidar kavrayışı iktidarı koordinatlardan, konumlanmalardan ve ilişkilerden türeterek ona oyunsal, uzamsal ve hareketli bir nitelik atfetti. İktidar artık özne-nesne arasındaki basit bir sahiplik ilişkisinin ötesinde farklı öznelliklerin nesneler dolayımıyla birbirlerine nazaran aldıkları mesafelerden kaynaklanan bir stratejik konumlanmayı ifade etmekteydi.

Yunan asıllı Fransız siyaset sosyoloğu Poulantzas iktidarın ilişkisel niteliği konusunda Foucault ile hemfikir olmakla birlikte birçok noktada onu eleştirdi. Poulantzas'ın Foucault eleştirisi kısmen Foucault'nun -ve Gilles Deleuze'ün-

Marksizme yönelttikleri eleştirilere savunmacı cevaplar ve kısmen de Poulantzas'ın özgün karşı eleştirilerinden oluşmaktadır. Bu çalışmada Poulantzas ortodoks olmayan ilişkisel-Marksist bir kuramcı olarak ele alınırken Foucault -bir post-yapısalcı olmadığını ileri sürse dahi- post-yapısalcı çalışmalara bir ilham kaynağı olması bakımından değerlendirilmektedir. Bu noktada, iktidarın ilişkisel ortak parantezi içinde Marksist ve post-yapısalcı iki versiyonu ile karşı karşıya olduğumuz söylenebilir. Bu bakımdan da Poulantzas'ın Foucault eleştirisi, Foucault'nun yaklaşımı -ve daha genel olarak post-yapısalcı yaklaşımlar- ile Marksist yaklaşımlar arasındaki geçişlilik, diyalog, alış-veriş ve geçişsizlikleri göstermesi açısından anlamlıdır.

Çalışma, Poulantzas'ın Foucault eleştirilerinin dört ana noktada yoğunlaştığını ileri sürmektedir: 1) İktidarın devletsizleştirilmesi, 2) İktidarın köksüzleştirilmesi, 3) İktidarın zordan arındırılması ve 4) Direnişin imkânsız hale getirilmesi. Çalışmanın birinci kısmında Poulantzas, Foucault'nun ve Deleuze'ün Marksizmin iktidarı devlet ile özdeşleştirdiği ve ona indirgediği eleştirisini cevaplamaktadır. Bir kere Marksizmde iktidar devletten doğmaz, devlet aygıtlarının kendinde bir iktidarı yoktur, devlette cisimleşen iktidar sınıf erklerinin karmaşık etkileşimini ve ilişkiselliğini yansıtır; dahası iktidar asla devlet alanı içinde tüketilmez ve devletten taşarak[5] devlet dışı olarak görülen toplumsal uzamlara da yayılır. Ezcümle, Marksizmde iktidar devletten doğmaz ve onda sonlanmaz; bununla birlikte devlet sınıf erklerinin ve sınıf mücadelesinin yeniden üretiminde kurucu bir rol oynar. İkinci kısımda Foucault ve Deleuze'ün Marksizme yönelttikleri iktidarın kaynağını ekonomik ilişkiler içinde görme yanılgısına karşı Poulantzas'ın öne sürdüğü argümanlar ele alınmaktadır. Poulantzas'a göre gerçekten de Marksizm'e göre iktidar üretim ilişkileri, emeğin toplumsal iş bölümü ve sömürü ilişkisinde kökleşmiştir. Oysa Foucault'nun iktidarı köksüzleştirme hamlesi onu her tür ilişkiyi önvarsayan idealist ve soyut düzeyde bir diyagram olarak iktidar kavrayışına götürme riskini içinde barındırmaktadır. Üçüncü kısımda Poulantzas Foucault'yu hukukun ve özellikle fiziki zorun iktidarın icrasında oynadığı rolü göz ardı etmekle suçlar. Foucault devletin zor aygıtlarını daha genel ve heterojen disiplinci tertibatların[6] basit birer uzantısı şeklinde tasarlar. İktidarın modern toplumlarda fiziki zor üzerinden değil de salt ideolojik-manipülasyonlar, içselleştirmeci disiplinci tertibatlar ya da itaat arzusu tarafından hayat bulduğuna dair argümanlar iktidarı öznelleştirdiği ve iktidarın maddi ayaklarını yok saydığı ölçüde yetersizdir. Dördüncü kısımda, Poulantzas Foucault'nun meşhur iktidarın her yerdeliği nedeniyle direnişin de her yerde olduğuna dair tezini eleştirir. Buradaki en sorunlu nokta Foucaultcu içkin iktidar kavrayışının kendinden başka bir temeli olmaması, dolayısıyla direnişin de aynı şekilde temelsiz kalması ve imkânsızlaşmasıdır.

Devlet ve İktidar Arasındaki İlişki

Marksizm genellikle -içeriden ya da dışarıdan- iki tür eleştiriden nasibini alır. Birincisi, özellikle Üçüncü Enternasyonal'in talihsiz mirası dolayısıyla bir çeşit *ekonomizm* eleştirisidir. Bu eleştiriye göre toplumsal bütünlük alt yapı ve üst yapı düzeyleri arasındaki topolojik bir ayrım ile anlaşılır ve belirleyici rol alt yapıya atfedilir. Dolayısıyla devlet ve siyaset alt yapının dolaysız yansımaları olarak görülür. İkinci bir eleştiri ise bunun tam zıddı bir meyanda yapılır. Birinci eleştiri ekonominin ya da alt yapının aşırı belirlenimci rolüne ve devletin ve siyasetin yokluğu anlamında bir devletsizlik eleştirisine tekabül ederken ikincisi tam tersine bir *devletçilik* eleştirisidir. Marksizm, her şeyi devlet merceğinden görür ve piyasa karşıtlığı devletin temel aktör olarak ele alınmasına neden olur. Buna göre Marksizm ekonomiden söz ettiğinde ekonomizm ve devletten söz ettiğinde de devletçilik eleştirisine muhatap olur. Üstelik devletçilik eleştirisi salt Stalinist pratikle ya da reel sosyalizm örnekleri ile sınırlı kalmaz ve Marksist kuramın kendisine yöneltilir. Poulantzas Marksist kuramda devletin kilit bir rol oynadığını kabul eder, fakat iktidarın ne devlet ile özdeşleştirildiğini ne de ona indirgendiğini söyler "Marksizm açısından iktidar devlet ile özdeşleşmez ve ona indirgenemez" (Poulantzas, 1978: 39).

Üretim ilişkileri mülkiyet ilişkilerini ve sınıfsal erk ilişkilerini doğurur. Sınıfsal erkler sömürüden ve ekonomik mülkiyetten neşet eder. Ekonomik mülkiyet, belirli amaçlar için üretim araçlarını paylaştırma "kapasite" (ya da gücünü) ifade eder. Sahiplik ise üretim araçlarını kullanıma sokmak ve emek sürecinde uzmanlaşma anlamına gelir. Tüm bu erkler farklı sınıf pratikleri ile farklı sınıflararası "ilişkiler sistemi" içinde konumlanmıştır ve buralarda cereyan eder. Ekonomik süreçler ve üretim ilişkileri bir iktidar ağı olarak, kurucusu olduğu siyasal ve ideolojik süreçler tarafından hem sınırlanır hem de onlar tarafından meşrulaştırılır. Siyasal ve ideolojik süreçler de ekonomik olanlar ve üretim ilişkileri içinde mevcuttur. Başka bir deyişle ekonomik süreçlerin kendisi halihazırda ideolojik ve siyasaldır (Poulantzas, 1978a: 39-40).

O halde Deleuze (1975)'ün katıldığı ve Foucault (1976: 123-124)'nun da iddia ettiği gibi Marksizm için "iktidar ilişkileri diğer ilişki türlerine (ekonomik süreçler, bilme süreçleri, cinsel süreçler) dışsal bir konumda değildir." Bilakis Marksizme göre ekonomik süreçler sınıf mücadelelerinin içinde sahne aldığı alanlardır. Dolayısıyla, ekonomik olan asla sadece ekonomik değildir, Foucault ve Deleuze'ün nadiren değindikleri sömürü olgusu bağlamında iktidar ilişkileri ile göbekten bağlıdır. Poulantzas için iktidar, toplumsal iş bölümündeki nesnel yerleri bakımından biri diğeri ile karşıtlık halinde kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışan sınıflar arasındaki ilişkilerde mevcuttur. Dolayısıyla

iktidar ekonomik ilişkilere içkindir. Dahası, artı-değer üretiminden doğan bu iktidar ilişkileri, siyasal-ideolojik erklerle ilişkisi içinde özgül kurum-aygıtlarda somutlaşır: şirketler-fabrikalar-üretim birimleri artı-değerin ayıklandığı ve bu iktidar ilişkilerinin hayata geçtiği yerlerdir (Poulantzas, 1978a: 40).

Deleuze (1975: 1209)'ün Foucault'yu yorumlarken Marksist tezlere gönderme ile "erkin devlet erki olacağı, bu erkin kendisinin de devlet aygıtı içinde konumlanacağı" yolundaki argümanlara karşı Deleuze (1975: 1209)'e göre Foucault tam tersinden devletin kendisinin bir bütün etki ya da çarkların ya da odakların çoğulluğundan, "iktidarın mikro fiziğinden" oluştuğunu göstermektedir. Poulantzas'a göre ise Marksizm ne iktidarı devlete indirger ne de salt onunla özdeşleştirir. Emeğin toplumsal iş bölümü ve sınıf mücadeleleri ile iktidar ilişkileri *devletten taşar*. Foucault ve Deleuze'de görüldüğü biçimde devletin dar, hukuki kavramsallaştırmasının ötesine geçildiğinde bile iktidar devlet aygıtlarından taşar. Poulantzas burada Althusser'i ve onun devletin ideolojik aygıtları kavramını hatırlatırken, Foucault ve Deleuze'ün devleti silahlı kuvvetler, polis, hapishane ve mahkemeler şeklinde dar, kamusal bir çekirdek ya da başka bir deyişle bir zor aygıtı olarak gördüklerini belirtir. İktidarın devletin dışında olduğunu söyleyebilmeleri, devletin kendisini sınırlı ve dar bir çerçeveye hapsetmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Devlet bir kere bir demir çekirdek olarak görüldü mü sağlık-sığınma aygıtı, hastaneler ve spor aygıtları devletin dışında görülürler (Poulantzas, 1978a: 40-41). Poulantzas'ı izleyerek bu tür bir daraltılmış devlet kavramsallaştırmasının sivil topluma alan açabilmek için esasen liberal çoğulcu kuramlar tarafından da benimsendiğini hatırlatabiliriz.

Poulantzas'a göre toplumsal sınıflara ve sınıf mücadelelerine ilişkin erkler devlete indirgenemez. Bu durum devlet ile dışsal bir ilişki içinde olmaması ve siyasal erk ile birçok noktada kesişmesine rağmen üretim ilişkileri içindeki erkler için de geçerlidir. Poulantzas Keynesçi kapitalist devletin müdahaleci niteliğini tanıdığını ve giderek her alana müdahil olduğunu ve özellikle tüm sınıf erklerine yatırım yaptığını söyler. Entelektüel emek ile beden emeğinin birbirinden ayrılması, ulaşım, lojman, sağlık, sosyal yardım ve boş zaman alanlarında devletin giderek daha çok bulunması sınıfsal erkler ile devlet erki arasındaki açıyı kapatmaktadır. Sınıf erkleri devletin ötesine *aşarlar*. Ne tüm siyasal söylem ne de tüm ideolojik erk devlet tarafından üretilmez. İdeolojik aygıtlar, mevcut hakim ideolojiyi genişletir ve yayar. Weber'in iddiasının aksine dini yaratan kilise değil; kiliseyi yaratan dindir. Böylece Poulantzas'a göre ideolojik ilişkilerin kökleri devletin de ötesindeki güç ilişkileri içindedir. Böylece aygıtlar ve sınıf mücadeleleri arasındaki ilişkide öncelik ekonomik, siyasal ya da ideolojik mücadelelerdedir. Aygıtlar ve kurumlar bu mücadeleler ile oluşturulurlar (Poulantzas, 1978a: 41-42).

Foucault'nun sorunsalı devlet ve üretim ilişkileri, ekonomik erkler ve siyasi erkler arasındaki ilişkileri bir üçüncü referans noktası olarak çeşitli erklere ortak olan iktidar diyagramına yerleştirmekten ibarettir (Poulantzas, 1978: 45). Bu sorunsal bazı 'yeni filozoflarınkine' göre üstünlük taşır; zira o ne zamanın başlangıcından beri var olan genel bir iktidar teorisine girişir ne de devleti tüm toplumsal gerçekliğin kurucusu olarak görür. Oysa söz konusu 'yeni filozoflar'-özellikle Bernard-Henri Levy ve André Glucksmann- devleti tüm toplumsal ilişkilerin kurucu ve bütünsellleştirici ilkesi olarak görerek toplumsal mücadelelere ise hiçbir kurucu paye bırakmamaktadır. Bu yaklaşım, Jacques Lacan'ın psikoanalizinden de etkilenerek devleti tüm toplumsal gerçekliğin yaratıcısı bir Efendi, bir Devlet-iktidar olarak görme eğilimindedir. Totaliteryanizm tarihsel bir olgu olmaktan çok bu Devlet-iktidarın ezeli ve ebedi karakteridir (Poulantzas, 1978a: 44-45).

Oysa Poulantzas (1978a: 49)'a göre Marksizm devlet, iktidar ve toplumsal mücadeleler konusunda şu önermelerde bulunur:

a) Sınıf mücadeleleriyle koşullanan sınıf iktidarı sınıfsal olarak bölünmüş bir toplumda iktidarın temel taşıdır.

b) Ekonomik erk ve üretim ilişkileri üstüne kurulmuş olsa da siyasal erk diğer erklerin alanlarındaki dönüşümler için kilit öneme sahiptir.

c) Kapitalist üretim tarzında siyasal erk diğer erklerden ayrı bir yere sahiptir.

d) Siyasal erk devlet tarafından toplulaştırılır ve somutlaştırılır.

Foucault ve Deleuze ise bu önermeleri reddeder. İktidarı sayısız mikro duruma dağıtırlar. Sınıfları ve sınıf mücadelelerini ihmal eder ve devletin merkezi rolünü görmezden gelirler. Poulantzas bu noktada Foucault ve Deleuze ile Anglo-sakson sosyolojisi ve siyaset bilimi arasında ilginç paralellikler kurar. Bilindiği gibi Talcot Parsons, Robert K.Merton, Robert A. Dahl, Harold Lasswell, Amitai Etzioni gibi isimler devleti analizden çıkararak tahlillerinde "mikroerklerin plüralizmine" kaymışlardı. Siyasal düşüncenin hukuki devlet üzerinde odaklaştığı, evrensel düzeyde üretilen düşünsel ürünlere ilgisizliğin hüküm sürdüğü Fransa'da söz konusu isimlerin pek bilinmediği söylenebilir. Böylece Poulanztas'a göre bu fikirler Fransa'da yeniymiş gibi sunulabildi. Yine Poulantzas'a göre Foucault'nun asıl başarısı müdahaleci ve yayılmacı bir nitelik arzeden Keynesçi Ulusal Refah Devleti'nin toplumun kılcal damarlarına nüfuz ettiği bir dönemde devleti tablonun dışına çıkaran fikirlerine taraftar bulabilmiş olmasıydı (Poulantzas, 1978a: 49-50).

Poulantzas'a göre sınıf erki dahil tüm erkler ancak belirli aygıtlarda (devlet aygıtından farklı aygıtlar da dahil olmak üzere) maddileşerek var olabilirler. Bu aygıtlar iktidarın basitçe uzantıları değildir; onun üretilmesinde hayati rol oynarlar. Devletin kendisi sınıf erklerinin üretilmesinde "organik olarak" vardır. Fakat iktidar ve aygıtlar arasında; ya da sınıf mücadeleleri ile aygıtlar arasında öncelik sınıf mücadelelerindedir. Devlet sadece üretim ilişkilerinde ya da ekonomik sömürü ilişkilerinde değil; toplumun her kademesindeki iktidar ilişkilerinin kuruluşunda rol oynar. Ancak bu Weber'in ve onu takip edenlerin aksine analitik önceliğin kurumlara ya da kurum-olarak-devlete verilmesi gerektiği anlamına gelmez; iktidar ilişkilerinin analizinde ilk bakılması gereken yer devlet değil toplumsal mücadelelerin aldığı biçimlerdir. Bu ekonomik mücadeleler kadar; siyasal ve ideolojik mücadeleler için de böyledir. Yine de bu mücadeleler içinde üretim ilişkilerinin imtiyazlı bir konumu vardır ve bu mücadeleler salt ekonomik mücadeleler olarak görülmemelidir. Bu mücadelelerin kendisi siyasal mücadelelerden azade olmayan üretim ilişkileri alanından farklı mücadele alanlarına akarlar. Böylece iktidarın ne özsel olarak ekonomik ilişkilerden ne de devletten türediği, ne de iktidar ilişkilerinin bu unsurlara indirgenerek tüketilemeceyeği anlaşılır (Poulantzas, 1978a: 50-51).

İktidarın Kökleri

Poulantzas Foucault'nun iktidar kurumlarının materyalist pratiklerini (kapatma, tedavi, bedenin çeşitli şekillde operasyonlara tabi tutulması) göstermesi açısıdan değerli olduğunu kabul eder. Foucault itiraf etmese ya da açıkça belirtmese de belirli noktalarda Marksizm ile yakınlaşır ve bazı noktalarda da Marksizmi zenginleştirme potansiyeli taşır. Poulantzas ve Foucault arasındaki temel ayrım noktalarından biri ise Foucault'nun iktidarın maddiliğinin kaynağını üretim ilişkilerinde ve emeğin toplumsal iş bölümünde görmemesidir. Foucault için iktidarın referans çerçevesi somutlaşmasından önce vardır. Bu çerçeve her bir iktidar alanında içkin bir "diyagram (panoptizm) ya da "soyut makine" oluşturur. Deleuze (1975: 1210) iktidarın kökleri ile ilgili olarak Foucault'nun düşüncesi ve Marksizm arasındaki farklılığı açık bir şekilde özetler: Devlette cisimleşen iktidar Marksistlerin sandığı gibi bir alt yapıya ya da üretim tarzına tabi değildir. Elbette disiplinci mekanizmaların ve kapatılma kurumlarının yaratılması onsekizinci yüzyılın demografik sıçramaları ile ilişkilidir. Ancak bunların varlığı "son kertede" ekonomik bir belirlenime bağlanamaz. İktidarın kökü ekonomik alanda değildir; zira tüm ekonomik alan (fabrikalar, work shoplar vb.) halihazırda bu iktidar mekanizmalarını önvarsayar. Poulantzas bu tür bir içkinlik yorumunun Foucault'yu idealist kampa itmek kabahatini işlediğini ileri sürer. Ayrıca Poulantzas diyagramlar ya da makineler şeklinde her tür sosyo-ontolojik ilişkide önverili olarak tasarlanan kategorilerin epistemolojik

işlevleri bakımından eski yapısalcı şablona dönüş olduğunu söyler. Bununla birlikte, Poulantzas (1978a: 74)'ın asıl eleştirmek istediği nokta Foucault'nun çözümlemelerinin tamamıyla "betimleyici" olduğu ve geleneksel işlevselciliğin birçok epistemolojik önvarsayımını kabullendiği bir tür "neo-işlevselcilik" olarak görülebileceğidir. Poulantzas örnek olarak Foucault (1975: 208)'dan şu alıntıyı verir:

> Panoptik tertibat basitçe bir menteşe, bir iktidar mekanizması ile bir işlev arasında bir eşanjör[7] değildir; bir işlev içindeki iktidar ilişkilerinin çalışmasını sağlamanın bir yolu ve bu iktidar ilişkilerinin bir işlevidir.

Poulantzas (1978a: 74) bu alıntıdaki konumlanmanın işlevselcilikleri ile bilinen antropolog Bronislaw Malinovski ve sosyolog Parsons'dan çok da uzakta olmadığını ileri sürmektedir. Poulantzas yine de Foucault'nun söz konusu "ikinci düzey epistemolojik söylemi"ni görmezden gelmeye razıdır ki şu iki koşulla. *Birincisi*, ekonomik olana dair doğru bir kavrayışa sahip olmak. Foucault birçok başka kavramla girdiği ilişki gibi ekonomi kavramı ile de ikircikli bir ilişki içindedir. Anlaşılan odur ki ekonomik olana yönelik bütüncül bir tavır takınmaktan bilinçli bir şekilde kaçınmaktadır. Örneğin Foucaultcu bir ekonomi kuramından söz etmek mümkün değildir; zira Foucault ekonomiyi son derece seçmeci bir şekilde kullanmakta ve neredeyse hiçbir zaman üretim ilişkilerine ve toplumsal işbölümüne göndermede bulunmamaktadır. Poulantzas Foucault'da ekonominin iki biçimde kullanıldığını tespit eder. Kendine *Surveiller et Punir*'de yer bulan birinci biçimde ekonomi ana hatlarıyla 18. yüzyılda üretimin verimliliğinin artırılması şeklinde anlaşılmaktadır. İkinci biçimde Foucault (1975: 195-196) toplumu, mübadele ve sözleşmeden türetilen soyut-hukuki bireylerden oluşmuş bir mübadele toplumu olarak gören belirli bir Marksist yoruma karşı, bireylerin o dönemde özgül bilgi ve iktidar süreçlerine dayalı olarak gelişen yeni bir teknik tarafından yaratıldığı eleştirisini getirir. Birey hem toplumun ideolojik temsilinin "kurgusal atomu" hem de adına *disiplin* denen yeni bir iktidar teknolojisinin imal ettiği bir gerçekliktir. Bu anlamda Foucault (1975: 196)'ya göre iktidarı geleneksel olarak "uzaklaştırma", "dışlama", "bastırma", "sansür etme", "soyutlama", "maskeleme", "gizleme" gibi "negatif" sözcüklerle ilişkilendirmekten vazgeçip onu "gerçekliği", "hakikati" yaratıcı, imal edici olarak tasarlamamız gerekir. Foucault'nun eleştirdiği mübadele toplumu kavrayışı Pashukanis'in *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, Della Volpe'nin *Rousseau ve Marx*'ında ve *Marksizm ve Modern İktidarın*'da ve Lefebvre'in *Devlet Üzerine*'sinde kendine yer bulur. Buna göre bireyler genelleştirilmiş meta üretimi ve mübadelesi ve hukuki sözleşmeler dolayımıyla ele alınmakta, devletin temelleri de üretim ilişkileri içine değil de meta mübadelesinin aşırı-soyut formel-hukuki döngüsünün içerisine yerleştirilmektedir. Poulantzas'a göre

Foucault bu tür bir çözümlemenin eleştirisini yaparken haklıdır. Bununla birlikte, Poulantzas'a göre Foucault'nun 'ekonomik' kategorisi büyük oranda demografik artış ve endüstriyel meta üretimindeki yükseliş arasında kurulan bir korelasyona dayalıdır, bu hali ile devlet aygıtlarının maddiliği sorununu dışlamaktadır ve bu noktada yetersizdir.

İkinci koşul ise devletin üretim ilişkileri ve emeğin toplumsal iş bölümü ile ilişkisi içinde ve *uzam-zaman matrisleri* kavramı aracılığı ile anlaşılmasıdır. Poulantzas uzam-zaman matrisleri kavramını emeğin kapitalist toplumsal işbölümünün önvarsayımı, maddi referans çerçevesi ve üretim ilişkileri ile devlet arasındaki karmaşık ilişkinin kadrajı olarak geliştirmiştir. İktidar ilişkilerinin materyalist çerçevelenmesine hizmet eden bu kavram Foucault'nun ama özellikle Deleuze ve Felix Guattari' nin *Anti-Ödipte* geliştirdikleri *Urstaat* kavramına karşıt bir şekilde kurulmaktadır. Deleuze ve Guattari (1972: 257) *Anti-Ödip*'te Sümer kent-devleti Ur'u bir kavram-model olarak yaratırlar. *Urstaat*, hem devletin kökeni hem de dönüşmeyi arzuladığı her şeyin ebedi bir kalıbını oluşturur. Asyatik-despotik devlet formunun özü, *Urstaat* tüm devletlerin ufkunu oluşturan, onlarda içkin halde varlığını sürdüren ebed-müddet, soyut ve kökensel-makine-devlet olarak görülmektedir. *Urstaat* geleneksel Marksist üretim tarzı şeması (ilkel komünizm, antik, feodal, kapitalist ve sosyalist) içine oturmamaktadır; o ne diğerleri içinde bir formasyondur ne de bir formasyondan diğerine geçişi gösterir; o tüm biçim değiştirmelere rağmen mevcudiyetini sürdürmeyi bilen bir hayalettir. Deleuze ve Guattari'ye göre feodal devlet, kapitalist devlet ve hatta sosyalist devlet bu hayaleti bağırlarında taşırlar. Aslında böylece Deleuze ve Guattari bize felsefe, antropoloji ve tarihi harmanlayarak, spirütüalist ve mistik nitelikli esasen tarihsiz, siyasetsiz ve sosyolojisiz bir devlet şablonu olarak *Urstaat*'ı sunarlar. Oysa, Poulantzas'ın uzam-zaman matrisleri kavramı materyalist belirlenmeleri içinde tarihselleştirme, dönemselleştirme ve toplumsallaştırmalara dayalı bir yaklaşım sunar. Bu yaklaşım, üretim ilişkileri, emeğin toplumsal işbölümü, sınıfsal mücadeleler ve devletin kurumsal mimarisi içinde cisimleşen ve kökleşen bir iktidar çerçeveleme stratejisi önerir. Bir parantez ile ne iradi-öznel ne de insan-bağımsız olarak anlaşılan, değişkenlik ve çeşitlilik gösteren uzamsallık ve zamansallık fikri ile Poulantzas'ın son dönemde giderek popülerleşen mekân ve uzam çalışmaları için de iktidar ilişkilerinin sosyo-politik bağlamsallaştırılması açısından önemli bir başlangıç noktası önermiş olduğunu söyleyebiliriz.

İktidar, Hukuk ve Fiziki Zor

Poulantzas Foucault'yu devlet, yasa ve terör arasındaki ilişkiyi ele aldığı bölümde de eleştirmeye devam eder. Poulantzas'a göre yasanın rolü iktidarın uygulanmasındaki baskıcı moment bağlamında ele alınmalıdır. Modern

kapitalist devletin ortaya çıkmaya başladığı dönemde hukuk keyfiliğin karşısında, mutlak iktidarı sınırlayıcı bir ilkeler manzumesi olarak ortaya çıkmıştı. 'Hukuk devleti' nosyonu yardımıyla yasa ve terör arasında yanıltıcı bir karşıtlık kuruldu. Poulantzas'a göre bu dikotominin yanıltıcılığı tarihsel olarak bakıldığında her tür devletin (Antik, Asyatik, Feodal) kendisini kaçınılmaz bir şekilde belirli bir yasa ve yasalara (Babil, Antik Yunan, Asur ya da Roma) bağlı göstererek eylemde bulunmuş olmasıydı. Başka bir deyişle, tarihsel olarak terör ve yasa karşıtlık içinde değil; daima bir arada vardı. Tarihte şiddeti içeride ve dışarıda en yoğun şekilde kullanmış devletlerin de atıf yaptıkları bir hukuk sistemleri vardı. Bu minvalde, Stalin'in 1937 Anayasası dünyanın belki de en demokratik anayasasıydı. Dolayısıyla yasa ve hukuku terör ve keyfiyet karşısında konumlamak hukuki-legal modern burjuva bakış açısını yansıtan ve ne Weber'in ne de Marx'ın katıldığı bir görüştür. Yasa ve şiddet arasındaki ayrım en çok da modern devlet açısından anlamsızdır; zira geçmişteki örneklerinden farklı olarak Weber'in veciz formülasyonu ile modern kapitalist devlet meşru şiddet tekelini elinde bulundurur. Poulantzas modern kapitalist devletin kurumsal-betimleyici özellikleri arasına "*savaş tekelini*" de ekler (Poulantzas, 1978a: 83-84).

Hukuk o halde tüm devletlerde baskının ve şiddetin örgütlenmesinde kurucu bir rol oynar. Devlet, yasalar, kurallar, yasaklar ve normlardan oluşan, sansüre ve şiddete tabi bir alan yaratır. Tam da bu anlamda Poulantzas (1978a: 84)'a göre "hukuk, örgütlenmiş kamusal şiddetin kodudur." Foucault ise hukukun iktidarın örgütlenmesindeki ve fiziki şiddetin devletin işlevindeki rollerini göz ardı eder. Bu anlamda da *La Volonte de Savoir*, *Surveiller et Punir*deki hataları tekrarlar. Poulantzas Foucault'nun bu konudaki düşünsel hattını şu şekilde özetler. 1) Hukuksallık ve terör dikotomisi yanlıştır çünkü hukuk her zaman şiddet ve fiziki baskı ile el ele gitmiştir. 2) Modern toplumlarda iktidarın uygulanışı doğrudan fiziki şiddet üzerinden değil yeni disiplinler yolu ile "heterojen" mekanizmalar aracılığı ile sağlanır. Foucault'ya referansla, artık hukuk değil teknik; yasa değil normalleştirme, cezalandırma değil kontrol etme devletten ve onun aygıtlarından taşarak toplumun kılcal damarlarına yayılmıştır. Bu minvalde, otorite-cebir ikilisinin yerini manipülasyon-iknanın aldığı söylenebilir. Kitleler iktidara bedenlerine uygulanan fiziki şiddet nedeniyle boyun eğiyor değildir; iktidar çok daha sinsi mekanizmalarla artık bedenleri değil ruhları terbiye etmektedir. Kitleler bu şekilde iktidarı içselleştirmiştir (Poulantzas, 1978a: 84-85).

Poulantzas Foucault'nun birinci önermesi ile, yani yasa ve terör dikotomisini reddi ile aynı fikirdedir. Fakat ikinci önermeye katılmaz. Buna göre Foucault iktidarın uygulanmasında hukukun ve ordu, polis, hukuki sistem gibi devlet aygıtlarının fiziki şiddet noktasındaki rollerini hafife alır. Tüm bunlar basitçe

disiplinci makinenin uzantıları olarak görülür. Söz konusu ikinci önerme Foucault'nun dışında muhtelif kişilerce ve farklı şekillerde de ortaya konulmuştur. Temel argümana göre modern iktidar fiziki şiddet değil; "ideolojik-sembolik manipülasyon" ve "baskının içselleştirilmesi" üzerine kuruludur. Şiddet artık sokaktaki polis üzerinden değil de meşhur bir ifade ile "kafadaki polis" açısından çözümlenmektedir. Fiziki şiddetin ve yasanın cebri fonksiyonunu görmezden gelmede Foucault yalnız değildir. Bu yaklaşım, erken dönem burjuva hukuki-siyasal felsefesinde, Frankfurt Okulu'nun polisin yerini ailenin aldığı yönündeki analizlerinde, Bourdieu'nün sembolik şiddet ve baskının içselleştirilmesi düşüncelerinde görülmektedir ve genel olarak fiziki şiddet pratiklerinin genel düzeyinde bir azalma tespit etmektedir. Poulantzas bu yaklaşımların iki temel niteliğinden söz eder. Birincisi bu yaklaşımlar fiziki şiddeti tüm yaygınlığına rağmen hafife almakta ortaklaşmaktadır. İkincisi, bunlar baskı-ideoloji ikilisini sıfır-toplamlı bir ilişki içinde değerlendirmektedir. Buna göre fiziki şiddet düzeyindeki bir azalma ideolojik endoktrinasyon ya da sembolik şiddet düzeyini artırır ve *vice versa* (Poulantzas, 1978a: 85).

Benzer bir yaklaşım da (Lyotard'ın *L'Economie Libidinale*''i [Libidinal Ekonomi] ve R .Scherer ve P. Legendre'nin *L'Amour du Censur*'ü [Sansür Aşkı]) rızanın temellerini kitlelerin efendi arzusunda ya da Efendi sevdasında bulur. Bu yaklaşım da iktidarın icrasında örgütlenmiş fiziki şiddetin rolünü yoksayarak bunu bütünüyle bir "baskı-yasaklama" ikiliğine indirger. Söz konusu olan iktidar arzusuyla ya da Efendi sevdası ile kitlelerin iktidara "boyun eğme sebepleri"ni gösterebilmektir. Buradaki temel sorun bu tür çalışmaların iktidarın uygulanışını "öznelleştirmeleri" ve iktidarın icrasını psikoanalitik bir düzlemde kitlelerin itaat etme arzularına, köle tabiatlarına, efendi arayışlarına indirgemeleridir (Poulantzas, 1978a: 86).

Sorun söz konusu analizlerin öznelleştirilmiş hali ile bile olsa kitlelerin rızasını gündeme getirmesi değil, iktidarın tecellisini zoru ve fiziki şiddeti dışlayarak genel-soyut bir düzeyde salt bir efendi arzusuna ya da "sembolik baskıya" indirgemeleridir. Oysa Poulantzas'a göre rıza üretiminin pozitif maddi ayakları vardır. Özellikle iktidardaki gücün kitlelere maddi ödünler vermesi, birçok noktada arzu ya da ideolojiden daha etkili bir rol oynayabilmektedir. Her ne kadar Foucault'nun analizleri -yukarıdaki kimi örneklerden farklı ve üstün olarak- maddi normalleştirme pratiklerini içerse de onun analizleri de açık fiziki şiddetin ve bunun ifadesi olarak yasanın rolünü önemsizleştirmektedir (Poulantzas, 1978a: 86).

Foucault'nun analizlerindeki başka bir sorun da iktidar tekniklerinin sadece şiddet sorununu değil rıza sorununu da yutmasıdır. Rıza sorunu

ham, kuramsallaştırılmamış bir şekilde, "baskıyı içselleştirme" şeklinde ele alınmaktadır. Böylece rıza üretimi bir sorunsal olarak çözümlemenin dışına çıkarılmaktadır. Kitleler nasıl, niçin ve hangi koşullar altında rıza gösteriyorlar ya da belkide daha önemlisi göstermiyorlar? Disiplinci mekanizmalar eğer rızayı ya da boyun eğmeyi tamamen ve otomatik bir şekilde sağlıyorsa, başka bir deyişle içselleştirme teknolojilerinin kuşatmadığı hiçbir boşluk yoksa neden halâ toplumsal mücadeleler var? Bu noktada Foucault'ya yöneltilen temel eleştirilerden birini Poulantzas'ın da paylaştığını söyleyebiliriz: Foucault, meşhur direniş söylemini temellendirmekte başarısız olmaktadır. Poulantzas'a göre fiziki şiddet ve rızanın örgütlenme zorunluluğunun kökeninde sömürü olgusu üzerinde temellenen toplumsal mücadeleler bulunmaktadır. İşte tam da bu nedenle "mücadeleler her zaman iktidarın kuruluşunda yer alır." Yoksa mücadelelerin temelinde Efendi ya da Yasa şeklinde anlaşılan bir iktidar yoktur (Poulantzas, 1978a: 87).

İktidarın İlişkiselliği ve Direniş Stratejileri

İlişkisel bir iktidar kavrayışına sahip Poulantzas ve Foucault çeşitli noktalarda yakınlaşırken diğerlerinde uzaklaşırlar. Poulantzas'a göre Foucault'nun iktidar konusundaki Marksizm eleştirileri hedefini şaşırmaktadır. Bu eleştiriler "Marksizmin karikatürüne," "Üçüncü Enternasyonal" ya da "Stalin Marksizmine" yönelmektedir. Poulantzas kendi ilişkisel iktidar kavrayışını Foucault'nun 1975'teki *Surveiller et Punir*'i ile 1976'daki *La Volonté de Savoir*'ından önce 1968'de yayınlanan kitabı *Pouvoir Politique et Classes Sociales*'da geliştirdiğini söyler. Foucault (1976: 123-126)'nun ilişkisel iktidar kavrayışına göre iktidar belirli bir toplumdaki güç ilişkilerinin stratejik durumunu ifade eder:

> İktidar, elde edilen, koparılan ya da paylaşılan, muhafaza edilen ya da bırakılan bir şey değildir… Kuşkusuz nominalist olmak gerekir: iktidar bir kurum değildir ve bir yapı değildir, bazılarının sahip olacağı bir güç değildir: verili bir toplumdaki karmaşık bir stratejik duruma verilen addır… İktidarın olduğu yerde direniş vardır halbu ki, ya da daha doğrusu bu nedenle, direniş iktidara göre bir dışsallık konumunda değildir.

Poulantzas Foucault'nun iktidar konusundaki bu önermelerine kısmen katıldığını belirtir. Poulantzas kendi çözümlemelerinin de iktidarın temellük edilen, hakim sınıf-öznenin sahip olduğu bir nitelik olmadığını gösterdiğini söyler. Özellikle *Pouvoir Politique et Classes Sociales* kitabında Poulantzas iktidar meselesi üzerinde uzun uzadıya durmuştu. Sınıflar bağlamında düşünüldüğünde iktidar, "bir sınıfın ya da bazı sınıfların özgül çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesi" olarak görülebilir (Poulantzas, 1978a: 161). Ancak bu iktidar, her daim diğer sınıflar ile ihtilâf halinde, güç ilişkileri içinde belirlenir. Bir sınıfın ya da sınıfların özgül

çıkarlarını gerçekleştirme kapasiteleri diğerleri ile çeliştiği oranda aralarında bir toplumsal mücadele vardır. İşte tam da bu nedenle "iktidar alanı tam anlamıyla ilişkiseldir"(Poulantzas, 1978a: 161). Bir sınıf erki tözel olarak elde tutulan ya da sıfır-toplamlı iktidar kavrayışlarına göre ölçülebilecek bir büyüklük olarak görülemez. Sınıf erki öncelikle mücadele halindeki sınıfların ekonomik, siyasal ve ideolojik ilişkiler içindeki nesnel konumu ile ilişkilidir. Her bir sınıf erki diğer sınıfların konumları ile belirlenir ve sınırlanır. Bu nedenle sınıf erki, bir sınıfın kendinden menkûl bir tasarrufu değildir ve diğer sınıfların nesnel-maddi konumlanmaları ile ilişkisi içinde var kılınır. Siyasal erk, devlete, ama daha çok belirli bir sınıf erkinin örgütlenmesine, sınıf pozisyonlarına ve toplumsal güçler olarak sınıflar arasındaki "stratejik alana" göndermede bulunur. Bir sınıfın siyasal erki salt kendi sınıfsal konumuna değil aynı zamanda diğer sınıflar karşısındaki stratejik pozisyonlarına da bağlıdır (Poulantzas, 1978a: 161-162).

Foucault ve Deleuze'ün Marksizme atfettikleri, Marksizmde devletin bir şey, bir araç ya da kendinde, tözel bir güce sahip olan bir varlık olarak görüldüğü şeklindeki suçlama haksızdır. Zira devlet erki devletin devlet olmaklığından kaynaklanmaz; devlet erki her zaman iktidar ilişkileri içindeki konumlanmaları ve stratejik pozisyonları gereği hakimiyet kazanmış toplumsal sınıf ya da sınıfların erkidir. Devlet ne hakim sınıfın elinde bir enstrümandır ne de belirli bir nicelikte erke sahip bir öznedir. "Devlet, hakim sınıfın, hükmedilen sınıflar ile ilişkisi içinde, stratejik örgütlenme yeridir"(Poulantzas, 1978a: 162). İktidarın icra edildiği bir *yer* ve *merkezdir*, fakat kendisi herhangi bir erke sahip değildir. Sosyo-politik mücadeleler devlete dışsal bir şekilde gerçekleşmez, varlık koşulları ve sonuçları itibariyle devletin omurgasında kayıtlıdır.

Poulantzas Foucault'nun analizleri ile Marksizm arasındaki farkları sıralar: *Birincisi*, iktidarın oluşum alanı eşitsiz bir ilişkiyi imlemekle birlikte iktidar asla kendi icra kiplerinden doğmaz; kendinin dışında her zaman bir *temeli* vardır: 1) Sınıfsal bölünmeler ve mücadeleler durumunda sömürü iktidarın maddi somut temellerinden biridir. 2) İkinci maddi temel sınıfların sadece devlet içinde değil dışında da iktidar aygıtlarında ve tertibatlarında[8] işgal ettiği konumlardır. 3) Üçüncü temel de tüm iktidar aygıtlarını ve tertibatlarını kapsamasa da bunlarla ilişkiye kendini kapatmayan devlet aygıtının kendisidir. İktidarın ilişkisel alanı büyük oranda sömürü ve emeğin toplumsal işbölümü ile şekillenen sınıfsal bir konumlanmayı işaret eder. Bu durum sınıf bölünmelerini, sınıf mücadelelerini ve halk mücadelelerini açıklar. Özünde sınıfsal olmayan tüm "heterojen" mücadeleler (örneğin toplumsal cinsiyet mücadeleleri) gerçek anlamını devletin tüm erkleri sınıf erkleri ile ilişkisi içinde kullandığı ve örgütlediği toplumda bulabilir (Poulantzas, 1978a: 163).

Foucault için ise iktidar ilişkisi, kendinden başka bir temeli olmayan, içinde iktidarın içkin olduğu bir durumu ifade eder. Ne iktidarı ya da ne yapmak için iktidar sorularını sormak Foucault'ya anlamsız engeller gibi görünür. Bu durumda Foucault'nun veciz ifadesi iktidarın olduğu her yerde direnişin de olması "ilkenin basit bir doğrulanmasından" öteye gitmez (Poulantzas, 1978a: 163). Foucault'nun iktidar analizinden bir çeşit gerilla mücadelesi çıkarmak isteyenlere Poulantzas'ın verdiği kötü haber bırakın gerilla mücadelesini Foucault'nun iktidar çözümlemesinden hiçbir tür direnişin çıkamayacağı yönündedir. Eğer iktidar her zaman orada ve her durumda içkin bir şekilde mevcutsa neden bir direniş olacaktır? Bu direniş nereden gelecektir? Bu direniş nasıl mümkün olacaktır? Klasik siyaset felsefesi bu soruya doğal haklar ve toplum sözleşmesi ile cevap vermişti. Poulantzas'a göre Deleuze de yanlış olmasına rağmen bu soruya kurucu-arzu şeklinde bir cevap üretmişti. Foucault da ise hiçbir cevap yoktur (Poulantzas, 1978a: 163-164).

Foucault'da iktidarın "mutlaklaştırılması" ve kendi kendine hapsedilmesi Poulantzas'a göre bizi Efendi-İktidar fikrine götürmektedir. Direnişin kendisi daha en başında iktidar tarafından ayartılmıştır, bu nedenle de iktidarın "dublörü" ya da "meşrulaştırılması" olmaktan öteye gidemez. Direnişin imkânsızlığı ile sürekli ve radikal bir kötülük olarak devlet fikri arasındaki açı göründüğünden daha azdır. Nitekim, tüm mücadeleler iktidarı alaşağı etmeden sadece onu besler; zira varlığının iktidar ile olan bağlantısı dışında başka bir temeli yoktur. Poulantzas bu konuda "yeni filozoflar"ın önde gelenlerinden Bernard-Henri Lévy'nin bu yaklaşımı nihai mantıki sonucuna götürdüğünü söyler (Poulantzas, 1978a: 164).

Foucault'nun analizleri ile Marksizmin iktidar analizi arasındaki *ikinci* temel fark maddi temelleri içinde, mücadelelerin iktidarın kurum-aygıtlarında (özellikle devlet) kayıtlı olmalarına rağmen bunlara nazaran önceliğinin olmasıdır. Öte yandan toplumsal mücadeleler karşısında, onlardan ontolojik olarak ayrı ve dışarıda, özcü bir iktidar ve devlet kavrayışından da kaçınmak gerekir. Poulantzas'a göre mücadeleler iktidarı tam olarak ona dışsal olmadan da alt edebilirler. Foucault'da mücadelelerin etkili olamamasının esas nedeni onun ilişkisel iktidar anlayışı ya da direnişin iktidara mutlak olarak dışsal olmayışı değildir. Foucault'da iktidar ve direniş bir kutbun iki ucu gibidir ve direnişin de herhangi bir temeli yoktur. Bu nedenle iktidar özcüleşmekte ve mutlaklaşmaktadır. Foucault'da sorun direnişin ayrıcalıklı kılınmış iktidar tarafından tuzağa düşürülmesinin engellenmesidir (Poulantzas, 1978a: 164-165).

İşte "pleb" kavramı Foucault (1977:92)'da iktidar uzamından kaçabilmenin yegâne yolu gibi görünmektedir:

> Pleb, toplumsal bedende, sınıflarda, gruplarda, bireylerin kendilerinde, iktidar ilişkilerinden belirli bir şekilde kaçan bir şeydir; hammadde az ya da çok uysal ya da dinlendirici olmayan, fakat bir merkezkaç hareketi, ters enerji, kaçış olan bir şey. Pleb kuşkusuz yok, ama plebler var. Bedende ve ruhta, bireylerde, proletaryada, burjuvazide ama bunun bir uzantısı, formları ve muhtelif indirgenemezlikleri ile var. Plebin bu kısmı, iktidar ilişkileriyle ilgili olarak sınırlarından, tersinden, karşı-darbesinden daha az dıştadır; bir hareketle onu kesmek için iktidarın her ilerlemesine cevap veren şeydir; böylece yeni iktidar ağları gelişimini motive eden şeydir.

Poulantzas'a göre buradaki pleb de en az direniş kadar temelsizdir. Pleb iktidardan kaçabildiği, kurtulabildiği ve onun dışında kalabildiği ölçüde onu sınırlayabilmektedir. Böylece iktidar ancak ondan kaçarak sınırlandırılabilen, "kendi kendini yeniden üretebilen" ve "kendini yiyip bitiren" ve sadece kendi alanının dışından engellenebilen bir şey olarak ortaya çıkmaktadır. Pleb-direnişler bir stratejiye bağlandıkları anda iktidara eklemlenebilir hale gelirler. İktidarın her şeye kadirliğini sınırlamak için yola çıkan bu pleb-direnişler ileriye doğru kaçarak nihayetinde bir boşluk ile karşılaşırlar. Böylece bir tarafta boşluk, diğer tarafta ise bir ilişki olma niteliğini yitirmiş mutlaklaştırılmış ve "fagosit"e (yutarhücre) dönüşmüş bir iktidar özü bulunmaktadır (Poulantzas, 1978a: 165-166).

Oysa Poulantzas'a göre iktidarı sınırlandırmak için tamamen iktidarın dışına müracaat etmeye gerek yoktur. Zira iktidar yapı ve kurumlarının her zaman kendi içsel sınırları vardır. Hem devlet hem de diğer sınıf iktidarı tertibatları açısından bu sınırlandırmalar daha çok sınıfsal konumlanma ve pozisyonların maddi yeniden üretimi ile ilgilidir. İktidar, devlet kılığında bile asla saf içkinlik değildir. Devlet ya da iktidar direnişlerin karşı kutbunda yer almazlar. Mücadelelerin aygıtlara olan önceliği, iktidarın, sömüren-sömürülen yöneten-yönetilen arasındaki mücadeleler ve pratikler arasındaki ilişki oluşundan ileri gelir. Devletin kendisi de bu mücadeleler etrafında şekillenir. Devlet dışsal sınırlarının ötesi boşluk olan kadir-i mutlak bir güç değildir; kendi maddiliği içinde ezilenlerin mücadeleleri yoluyla kayıtlanan içsel sınırları ve boşlukları vardır. Bu sınırlandırmalar devlette olduğu gibi diğer iktidar tertibatlarında da mevcuttur. Bağımlı sınıfların devlet içindeki mücadeleleri de mücadelelerin tek "ölçüsünün" devlet olduğu anlamına gelmez. Topografik olarak devletin dışında, iktidarın stratejik alanında ve tertibatlarında mücadeleler örgütlenebilir. Bununla birlikte söz konusu mücadeleler de devletten mutlak olarak özerk değildir; ve devletin iktidar tertibatları ile olan zincirleme ilişkisi nedeniyle bu mücadeleler devlette de yankısını bulur. Fakat iktidar kurumları içindeki mücadeleler zorunlu olarak bunların "entegrasyonu" anlamına gelmez. Benzer

şekilde devletin dışında kalmak, siyasal hareketliliğin içinde yer almamak da iktidara entegrasyonun önüne geçmez (Poulantzas, 1978a: 166-167).

Yine de halk mücadelelerinin devlet içinde kayıtlı olması, bu mücadelelerin iktidar aygıtları içinde hangi biçimlerde var oldukları ve ne ölçüde etkili olabildikleri sorununu ortadan kaldırmaz. Devletin basit bir ilişkiden ziyade güç ilişkilerinin maddi yoğunlaşması olması, bundan kaynaklanan özgül omurgası halk kitlelerinin bazı aygıtlardan dışlanmasına neden olur. Halk kitlelerinin, söz gelimi okula, orduya ya da seçim kurumlarına katılımı önünde sınırlı engeller varken, aynı kitlelerin polis, yargı ve idari kurumlar içinde var olmaları daha güçtür. Yine de son durumda bile siyasal mücadeleler devletin stratejik alanının dışında kalmaz. Bunların etkileri örneğin devlet personeli üzerinde görülebilir. Bu bakımdan, mücadelelerden soyutlanmış duvarlarla çevrili bir kale-devlet kavrayışından uzaklaşarak mücadeleler ile şekillenmiş bir dizi siper mecazı daha anlamlı olabilir (Poulantzas, 1978a: 167-168).

Poulantzas devletin yekpare bir bütün olmadığını ve toplumsal mücadelelerin maddi yoğunlaşması olduğu fikrini 1970'ler örneği üzerinden de temellendirmektedir. Buna göre toplumsal mücadelelerin aldığı biçimler, belirli bir fiziki mesafeden bile olsa devlet aygıtı içinde, poliste, yargıda, idarede yankılarını bulmaktadır. Bu noktada Poulantzas kitlesel mücadelelerin devlet içinde her daim kayıtlı olduğu kabul edilmeden anlaşılamayacak, kitleler ile devlet formları arasında "paradoksal" görünen bir ilişkiden söz eder. Buna göre Poulantzas'ın istisnai devlet biçimleri arasında saydığı askeri diktatörlükler toplumsal mücadeleleri ve kitleleri devlet aygıtından dışladıkları ölçüde bu hareketlere karşı daha duyarlı hale gelirler ve bu hareketlerden etkilenirler. Portekiz, İspanya ve Yunanistan'daki askeri diktatörlük örneklerinde olan budur. Devlet aygıtlarından fiziki olarak dışlanmış kitlelerin tepkiselliği söz konusu diktatörlükleri kırılgan hale getirmiştir. Öte yandan, bir başka istisnai devlet formu olan faşist devlet formu, faşist parti, faşist sendikalar ve diğer faşist örgütler aracılığıyla kitleleri belli düzeylerde kapsayarak içerdiği ve yeri geldiğinde ideolojisini farklı devlet aygıtları ve bunlarla halk arasında bir çimento gibi kullanabildiği için toplumsal hareketlere karşı askeri diktatörlüklere nazaran daha az duyarlıdır. Poulantzas'a göre askeri diktatörlüklerin yıkılmasına neden olan birincil etmen direniş örgütlenmelerinin ön cepheden, doğrudan ve tavizsiz saldırıları değil; kitleleri uzakta tutarak kendi "içsel çelişkileri" ve "içsel bölünmelerinin" giderek derinleşmelerine engel olamamalarıdır (Poulantzas, 1978a: 168).

Poulantzas'a göre iktidar oyununu oynamak ya da oynamamak, devlete entegre olmak ya da olmamak izlenen "siyasal strateji"ye bağlıdır. Foucault'ya göre

ise ne zaman "pleb" bir siyasi stratejiye bağlanır işte o zaman mutlaklaştırılmış bir iktidara "entegre" olur. Poulantzas'a göre izlenecek siyasal strateji "kitlesel örgütlerin özerkliği" üzerinde yükselmelidir. Fakat bu özerkliği edinmek de devlet-iktidarın stratejik güç alanından çıkmış olmak anlamına gelmez. Burada, sendikaların belirli düzeyde özerk oldukları iddialarına rağmen hangi ölçüde devlet erkinden özerk olduğu sorusu ortadadır. Poulantzas'a göre herhangi bir siyasal örgüt için devlet erkinden mutlak bir özerklik düşüncesi eski bir anarşist yanılgıdır. Tersine, iktidar alanı içinde örgütlenmek de zorunlu olarak söz konusu siyasal örgütlerin iktidar kurumlarının fiziki uzamı içinde yer aldıkları anlamına gelmez. Kitlesel direniş hareketlerinin iktidar uzamı ile nasıl bir ilişki içinde oldukları büyük oranda konjonktürel gelişmelerle ilintilidir (Poulantzas, 1978a: 168-169).

Poulantzas'a göre halk kitlelerinin direniş hareketleri hem devlet aygıt(lar)ı içinde hem de ona paralel ve belirli bir mesafede kurdukları merkezler ve ağlar içinde kurulmalıdır. Poulantzas burada "kendi kendini yöneten" ağlar, taban hareketleri ve doğrudan demokrasiden söz etmektedir. Fakat söz konusu ağlar mutlak bir şekilde ne devlet uzamından ne de iktidar uzamından kaçamazlar. Aksini düşünmek Poulantzas'a göre basit bir "anti-kurumsalcılık" ile maluldür ve ekleyelim, anarşizan, otonom, komünal hareketlerin büyük çoğunluğu devletin dışında örgütlendiklerinde ondan ve iktidardan kaçabildikleri sanrısı içindedirler. Dahası, Poulantzas için böylesi bir stratejik yönelim başka bir nedenden dolayı daha hatalıdır: kendini -imkansız olsa da- devlet ya da iktidar dışında konumlandırmaya çalışmak, böylesi bir manevra stratejik alanın başka güçlerce doldurulmasına ve en nihayetinde paradoksal olarak bir çeşit "*devletçiliğe"* yol açabilir (Poulantzas, 1978a: 169).

Sonuç Yerine

Foucault -ve yer yer Deleuze'ün- Marksizm eleştirilerini ilişkisel-Marksist bir konumlanma üzerinden göğüsleyen Poulantzas, Foucaultcu iktidar anlayışına kendi eleştirilerini yöneltti. Bu eleştirileri dört ana noktada toplamak mümkündür: *Birincisi*, iktidarın devletsizleştirilmesidir. Öncelikle, iktidarın Marksist kavranışı kapalı-devre bir devlet-iktidar şeklinde değildir. İktidar kaynağını devletten almaz ve devlet uzamında nihayetlenmez, devlette cisimleşen sınıfsal erkler arasındaki ilişkiler devletten taşarak devlet uzamının dışındaki toplumsal uzam ve aygıtlara saçılırlar. İktidar ilişkileri devlet tarafından yaratılmamış olmakla birlikte hem devlet içinde hem de devlet uzamının dışındaki kurum-aygıtlarda cisimleşir ve kayıtlanırlar. Bu haliyle kapitalist devlet, kapitalist üretim tarzının hakim olduğu toplumlarda vazgeçilmez bir kurum-aygıt olarak ortaya çıkar. Bu nedenle Foucault ve Deleuze'ün aksine iktidar olgusunu devlet ile ilişkilendirerek anlamak gerekir.

İkincisi, iktidarın köksüzleştirilmesidir. Foucault ve Deleuze, Marksizmi iktidarın köklerini sınırlı bir şekilde belirli bir üretim tarzı ve ekonomik alan içinde görmekle eleştirirler. Poulantzas'ın bu eleştiriye cevabı, Marksizmin gerçekten de iktidarı emeğin toplumsal işbölümünde ve üretim ilişkileri içinde kökleşmiş şekilde gördüğüdür. Ne var ki, Foucault ve Deleuze'ün göremedikleri nokta üretim tarzı ya da ekonomik alan asla salt ekonomik değil; bilakis doğası gereği politiktir. Dahası Poulantzas'a göre Marksizmin iktidarın köklerini kendisi dışında başka bir alanda bulması bir eksiklik ya da yanlışlık değil, bir üstünlüktür. Foucault'da ise iktidar kavramı ancak kendi kendisine göndermede bulunan, kendi içine kapanan ve kendisi dışında bir kökü olmayan, her türlü ilişkiye içkin, önvarsayılı ve bağlantısız bir olgudur. Böylesi bir iktidar anlayışı maddi temellerinden yoksun idealist bir soyut kategori olmanın ötesine geçemez.

Üçüncüsü iktidarın zordan arındırılmasıdır. Poulantzas'a göre Foucault'nun iktidar yaklaşımı zor süreçlerini ve hukukun bu süreçlerdeki rolünü göz ardı eder. Modern toplumu niteleyen en önemli dönüşümlerden birinin fiziki zorun yerini disiplinci tertibatların alması olduğu ileri sürülür. Buna göre kitleler ideolojik ve sembolik manipülasyonlarla iktidarı içselleştirir hatta iktidarın icrasını arzular. Poulantzas bu tür yaklaşımların iktidarı öznelleştirme, iktidarın veya rızanın maddi temellerini yok sayma hatasına düştüğünü ileri sürer. Ayrıca, Foucualt'nun analizi salt zorun değil; rızanın da buharlaşması ile sonuçlanır. Eğer rıza dolaysız ve bilinçsiz içselleştirmeler şeklinde kavranıyorsa ve toplumsal uzamın tamamını kesintisiz ve boşluksuz bir şekilde kuşatıyorsa nasıl oluyor da toplumun bazı kesimleri bu içselleştirmelerden kaçarak belirli bir direniş sergileyebiliyorlar? O halde, Foucault'nun kuramsal hamlesinde rızanın devre dışına çıkarılması iktidar ilişkileri çözümlemelerini zenginleştiren değil yoksullaştıran bir etkiye sahiptir. Rıza sorunsalı iktidar ilişkilerinin çözümlenmesinde kilit bir role sahip olmaya devam etmektedir.

Dördüncüsü, Foucault'da direniş imkânsızlaşmaktadır. Bunun nedeni, iktidar ilişkisinin kendisinin dışında bir temeli olmaması ve bu nedenle mutlaklaşarak kendi kendine hapsolmasıdır. İktidarın olduğu her yerde direnişin olduğu şeklindeki Foucaultcu önerme bizi bir iktidar-direniş kutbu fikrine götürür. İktidar temelsiz olduğundan direniş de temelsizleşir. İktidar her yerde ve her duruma içkin olarak *a priori* bir mevcudiyete sahipse direnişin kendisi bu cendereden çıkmayı başaramaz. Kaldı ki temelsiz bir iktidar tahayyülüne karşı hangi gerekçelendirmeler ileri sürülebilir ve bu gerekçelendirmeler nereden ya da hangi öznelerden gelecektir? Foucaultcu iktidar yaklaşımında bu sorular cevapsız bırakılmaktadır. Zira iktidar karşısında benimsenebilecek herhangi bir strateji direnişi evcilleştirir ve iktidara eklemler. Poulantzas'a göre ise direnişin iktidar tarafından massedilip edilmeyeceği benimsenen "siyasal stratejiye"

bağlıdır. Devletin kurumsal uzamının dışında direniş hareketleri örgütleyerek devletten ve iktidardan kaçılamaz. Dolayısıyla, Poulantzas'a göre direnişin stratejisi özerk halk kitlelerinin gerek devlet aygıtı içinde gerekse de hem devlete hem de diğer kurum-aygıtlara belirli bir mesafeden merkezler ve ağlar kurarak özerk inisiyatifleriyle, tabandan, *doğrudan demokrasi* yoluyla mücadele etmeleri olmalıdır.

Sonnotlar

[1] Bu çalışma Türk Sosyal Bilimler Derneği (TSBD) 16. Ulusal Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir. *Mülkiye Dergisi*'nin değerli hakemlerine eleştiri, öneri ve katkıları için teşekkür ederim.

[2] Amerikan davranışsalcı siyaset bilimi ve sosyolojisinin iktidar kavramını ele alma biçimleri için bkz. (Dahl, 1957; Laswell, 2011, 2017; Parsons, 1963).

[3] Töz kelimesi bu çalışmada değişmeyen şey, kendinde olan, kendinde kalan şeklinde felsefi göndermeleri içinden kullanılmaktadır. Özellikle de ilişkisel bir kavrayışın antitezi olarak görülmektedir. İktidar bağlamında ise, bu çalışmada iktidarın değişmeyen, elde tutulabilen, sahip olunabilen bir şey-nesne olmadığı, karşılıklı konumlardan ilişkisel bir şekilde doğduğunu vurgulamak ve aradaki farklılığı belirginleştirmek için kullanılmaktadır.

[4] Burada Weber'in ve Weberci yaklaşımların devleti bir şey olarak gördükleri ileri sürülmüyor. Daha ziyade Weber'in kurumsalcı devlet kavrayışına içkin olarak iktidarın söz konusu kurumsal çerçeve içinde toplulaştığının altı çizilmektedir. Foucault'nun itiraz ettiği nokta tam da burasıdır. Ona göre gerek Marksist gerekse Weberci yaklaşımlar hatalı bir şekilde iktidarın devlet uzamında yoğunlaştığını ileri sürerler. Bu, Foucault'nun iktidarı toplumsal bedenin bütününe yayarak anlama çabası ile çelişmektedir.

[5] Burada ve metnin geri kalanında kendine yer bulan taşmak fiili Poulantzas'ın kullandığı Fransızca *déborder* fiilinin Türkçe çevirisi olarak kullanılmaktadır. Türkçe'de, sosyal bilim metinlerinde pek kullanılmayan bu fiil ilk anda bazı okuyucuları rahatsız edebilir. Ancak Poulantzas'ın Foucault'ya karşı geliştirdiği argümanı kavrayabilmek için bu metaforik anlatımın sergilenmesi önemlidir. Zira Poulantzas bu ifade ile iktidar ilişkilerinin devletten ve devlet aygıtlarından doğmadığını; ancak onlarda yoğunlaşabileceğini, dahası onların sınırları içinde sonlanmayıp oradan başka uzamlara yayılabileceğini ifade etmek istemiştir.

[6] Tertibat kelimesi metinde Fransızca *dispositif* kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. *Dispositif* Türkçe'ye düzen, tertibat, aygıt olarak çevrilebilmekte, ya da Fransızca özgün hali ile kullanılmaktadır. Foucault terminolojisinde özel bir yeri olan bu kavramı Poulantzas da *L'État, Le Pouvoir, Le Socialisme*'de Foucault'dan hareketle değiştirmeden, geliştirmeden ve yeniden içeriklendirmeden olduğu gibi kullanmıştır.

Bu nedenle, bu çalışmada her iki ismin de kullandığı *dispositif* kelimesi tertibat kelimesi ile karşılanarak kullanılmıştır.

[7] Eşanjör kelimesi Fransızca'daki *échangeur* kelimesinin okunuşunun Türkçeleşmiş halidir. Bir teknik terim olarak bu kelime Türkçe'de bazen eşanjör olarak bazen de ısı değiştiricisi olarak kullanılır. Her ne kadar sıradan okuyucunun kulaklarına yabancı gelecek olsa da bu ve benzeri kelimeler Foucault'nun iktidar çözümlemesinde yaygın olarak kullandığı teknik ve mekanik metaforlara gönderme yaptığı için bu şekliyle kullanılmasında bir sakınca görülmemiştir.

[8] Poulantzas *L'État, Le Pouvoir, Le Socialisme*'de hem iktidarın aygıtlarından [l'appareils du pouvoir] hem de tertibatlarından [dispositifs du pouvoir] bahseder. Ancak aygıt ve tertibat arasındaki ayrımı kavramsallaştırmadığını söylemek gerekir. Tertibat kavramını Foucault ile aynı şekilde kullanıp kullanmadığı açık değildir. Kendisi de kavramı tanımlamak ya da geliştirmek için hiçbir çabaya girişmez. Bu nedenle, iki kavram gelişigüzel kullanılmış gibi görünmektedir. Biz de Poulantzas'ı izleyerek bu kavramları kuramsal olarak ham halleri ile kullanıyoruz.

Kaynakça

Bottomore T (2017). *Siyaset Sosyolojisi*. Çev. E Mutlu, İstanbul: İletişim Yayınları.

Dahl R A (1957). The Concept of Power. *Behavioral Science*, *2*(3), 201-215.

Deleuze G (1975). Écrivain Non: Un nouveau Cartographe. *Critique*, *31*(343), 1207-1227.

Deleuze G ve Guattari F (1972). *L'Anti-Oedipe*. Paris: Les Editions de Minuit.

Foucault M (1975). *Surveiller et Punir: Naissance de la Prison*. Paris: Gallimard.

Foucault M (1976). *La Volonté de Savoir*. Paris: Gallimard.

Foucault M (1977). Pouvoir et Stratégies. *Les Révoltes Logiques*, *4*, 89-97.

Giddens A (1985). *The Nation-State and Violence*. Cambridge: Polity Press.

Heywood A (2013). *Politics*. 4. Baskı, New York: Palgrave Macmillan.

Lasswell H D (2017). *Power and Society: A Framework for Political Inquiry*. New York: Routledge.

Lasswell H D (2011). *Politics: Who Gets What, When, How*. New Yok: Literary Licensing LLC.

Parsons T (1963). On the Concept of Political Power. *Proceedings of the American Philosophical Society*, *107*(3), 232-262.

Poulantzas N (1978a). *L'État, Le Pouvoir, Le Socialisme*. Paris: PUF.

Poulantzas N (1978b). *Political Power and Social Classes*. Çev. T O'Hagan, London: Verso.

Russel B (1938). *Power: A New Social Analysis*. London: George Allen ve Unwin LTD.